

ساخت و اعتباریابی پرسشنامه بهزیستی معنوی در میان دانشجویان

غلامرضا دهشیری*، محمود نجفی**،

فرامرز سهرابی*** و صدیقه ترقی‌جاه****

چکیده

هدف از پژوهش حاضر ساخت و اعتباریابی پرسشنامه بهزیستی معنوی در دانشجویان دانشگاه‌های تهران بود. آزمودنی‌های پژوهش ۳۰۵۲ دانشجو (۱۲۳۹ پسر و ۱۷۶۱ دختر، ۵۲ نفر بدون مشخص بودن جنسیت آن‌ها) بودند. بر اساس مدل پیشنهادی ائتلاف ملی بین مذاهب در سالخوردگی (۱۹۷۵) در نهایت پرسشنامه ۴۰ سؤالی برای اندازه‌گیری ابعاد ارتباط با خدا، ارتباط با خود، ارتباط با طبیعت و ارتباط با دیگران طراحی شد. نتایج تحلیل عاملی تأییدی نشان داد که مدل چهار بعدی بهزیستی معنوی در میان دانشجویان دارای برازش است. ضریب آلفای کرونباخ کل پرسشنامه ۰/۹۴ و ضرایب آلفای خرده مقیاس‌ها به ترتیب برابر با ۰/۹۳، ۰/۹۲، ۰/۹۱ و ۰/۸۵ بود. همچنین ضریب پایایی بازآزمایی کل پرسشنامه ۰/۸۶ و خرده مقیاس‌های آن به ترتیب ۰/۸۱، ۰/۸۹، ۰/۸۱ و ۰/۸۰ بود. نتایج نشان داد روایی همگرا و واگرای پرسشنامه در حد مقبولی است. از دیگر یافته‌های پژوهش این بود که میانگین نمرات کل بهزیستی معنوی و نمرات خرده مقیاس‌های ارتباط با خدا، خود و طبیعت دانشجویان دختر به‌طور معناداری بیش‌تر از میانگین دانشجویان پسر است، اما تفاوتی بین دو جنس در نمرات خرده مقیاس ارتباط با دیگران مشاهده نشد. به‌طور کلی نتایج پژوهش نشان داد که پرسشنامه بهزیستی معنوی در دانشجویان از خصوصیات روان‌سنجی مناسبی بهره‌مند است و می‌توان در پژوهش‌ها از آن استفاده کرد.

کلیدواژه‌ها

بهزیستی معنوی؛ اعتباریابی؛ پایایی؛ اعتبار؛ ساختار عاملی

* استادیار گروه روان‌شناسی دانشگاه الزهراء(س) dehshiri_ghr@yahoo.com

** استادیار گروه روان‌شناسی بالینی دانشگاه سمنان

*** دانشیار گروه روان‌شناسی دانشگاه علامه طباطبایی

**** استادیار وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهش حاضر با حمایت مالی دفتر مرکزی مشاوره وزارت علوم انجام شده است.

تاریخ پذیرش: ۹۲/۳/۷

تاریخ دریافت: ۹۱/۲/۲۸

مقدمه

پس از تجدیدنظر در تعریف سلامت روان و مطرح شدن مباحثی مانند بهزیستی^۱ و معنویت^۲، گروه‌های زیادی از جامعه‌شناسان و روان‌شناسان به بررسی علمی و عملی این جنبه مهم علاقه‌مند شدند. از نظر کاوارد و رید^۳ (۱۹۹۶) بهزیستی به یک حسی از سلامتی اشاره می‌کند که از آگاهی کامل از تمامیت و یکپارچگی همه جنبه‌های فرد ناشی می‌شود و عناصر معنوی زندگی را نیز در بر می‌گیرد. بهزیستی معنوی^۴ یکی از مفاهیمی است که در سال‌های اخیر توجه متخصصان و پژوهشگران را به خود جلب کرده است. یافته‌ها حاکی از آن است که بهزیستی معنوی یک زندگی مملو از یقین در ارتباط با خداست و یک ترکیب مذهبی، اجتماعی و روانی را شامل می‌شود. معنویت شامل نگرش‌هایی است که بر اساس باورهای درباره ارتباط با خود، با دیگران، با جهان اطراف و در نهایت با خداست. افزایش علاقه به روان‌شناسی معنویت می‌تواند تا حدودی ناشی از یافته‌های تجربی و بحث‌های نظری باشد که پیشنهاد می‌کنند متغیرهای معنوی و مذهبی در سلامت جسمانی و روانی نقش دارند (امونس^۵، ۲۰۰۰). از نظر شولز^۶ (۲۰۰۲) معنویت عبارت است از تجربه ارتباط معنادار با خود، دیگران، جهان و قدرت برتر که به صورت عکس‌العمل‌ها، روایت‌ها و اعمال بیان می‌شود. ایلسون^۷ (۱۹۸۳) بیان می‌کند که بهزیستی معنوی شامل یک عنصر روانی اجتماعی و یک عنصر مذهبی است. بهزیستی مذهبی^۸ - که عنصر مذهبی است - بیان‌کننده ارتباط با یک قدرت برتر یعنی خدا است. بهزیستی وجودی^۹ عنصر روانی اجتماعی است و بیان‌کننده احساس فرد است؛ از اینکه کیست؟ چه کاری و چرا انجام می‌دهد؟ و به کجا تعلق دارد؟ هم بهزیستی مذهبی و هم بهزیستی وجودی شامل تعالی و حرکت فراتر از خود است. بعد بهزیستی مذهبی ما را به

-
1. well- being
  2. spirituality
  3. Coward & Reed
  4. spiritual well being
  5. Emmons
  6. Schuls
  7. Ellison
  8. religious well-being
  9. existential well-being

رسیدن به خدا هدایت می‌کند در حالی که بعد بهزیستی وجودی ما را فراتر از خود ما و به سوی دیگران و محیط ما سوق می‌دهد. از آنجایی که انسان به عنوان نظامی یکپارچه عمل می‌کند، این دو بعد در عین منفک بودن با هم تعامل و همپوشی دارند و در نتیجه احساس بهزیستی معنوی، رضایت و هدفمندی به تبع آن به وجود می‌آید.

بافورد^۱ و همکاران (۱۹۹۱) بهزیستی معنوی را ترکیبی از بهزیستی مذهبی، ارتباط شخص با خدا، و بهزیستی وجودی، ارتباط شخص با جهان، می‌دانند که احساس معنی، رضایت و هدف از زندگی را شامل می‌شود. هاتلی^۲ (۱۹۸۳) بهزیستی معنوی را بر حسب ارتباط با خود، همدلی با جامعه و ارتباط با خدا توضیح داده است. از نظر هود-موریس^۳ (۱۹۹۶) بهزیستی معنوی شامل ویژگی‌های متعالی و وجودی در ارتباطات فرد با خود، دیگران و موجودی برتر و تعامل با محیط است. ائتلاف ملی بین مذاهب در سالخوردگی^۴ (NICA) (۱۹۷۵) بیان می‌کند که بهزیستی معنوی اعتراف و تصدیق در زندگی به رابطه داشتن با خدا، خود، جامعه و محیط است که کلیت را پرورش می‌دهد به گونه‌ای که موجب پرورش همه جنبه‌های فوق‌الذکر می‌شود. طرفداران نقش معنویت در بهبود سلامت روانی و سازگاری بین فردی تلاش‌های متعددی را برای برقراری ارتباط بین دو مفهوم سلامتی و معنویت تحت عنوان سازه بهزیستی معنوی انجام داده‌اند. مفهوم بهزیستی معنوی مفهوم پیچیده‌ای است، چون از دو اصطلاح معنوی و بهزیستی تشکیل شده است که به هر دو در سال‌های اخیر توجه شده است. در سال‌های اخیر، معنویت به‌طور وسیع‌تری تعریف شده است و یکپارچه‌کننده همه جنبه‌های زندگی و تجربه بشر است (مالدون و کینگ^۵، ۱۹۹۵). همچنین یک گسترده‌ی مشابهی در درک بهزیستی وجود دارد که در آن به جای تأکید رایج در پزشکی، که بر درمان بیماری تمرکز دارد، بر کل شخص تأکید می‌کند.

با توجه به روشن شدن نقش کلیدی بهزیستی معنوی در پیشگیری از آسیب‌ها و ارتقاء سلامت، ابزارهای متعددی برای اندازه‌گیری آن طراحی شده است. به‌عنوان مثال مقیاس

-
1. Bufford
  2. Hateley
  3. Hood- Morris
  4. National Interfaith Coalition on Aging
  5. Muldoon & King

بهزیستی معنوی^۱ را پالوتزین و الیسون (۱۹۸۲) طراحی کرده‌اند که یکی از پرکاربردترین ابزارهایی است که در روان‌شناسی برای مطالعه معنویت به کار می‌رود. این مقیاس شامل دو خرده مقیاس بهزیستی مذهبی و بهزیستی وجودی است. بهزیستی مذهبی میزان ارتباط رضایت‌بخش فرد با خدا و بهزیستی وجودی احساس رضایت از زندگی و داشتن معنویت و هدف در زندگی را اندازه می‌گیرد. گومز^۲ و فیشر (۲۰۰۳) پرسشنامه بهزیستی معنوی^۳ را طراحی کردند که چهار حیطه بهزیستی معنوی شامل حیطه شخصی، اجتماعی، محیطی و متعالی را اندازه می‌گیرد. مقیاس بهزیستی الیسون (۱۹۸۳) دارای دو بعد بهزیستی وجودی و بهزیستی معنوی است. پرسشنامه جهت‌گیری معنوی (الکینس^۴ و همکاران، ۱۹۸۸) دو بعد وجودی و ارزشی دارد. مقیاس بهزیستی معنوی چارل^۵ (به نقل از هانگلمن^۶، ۱۹۹۶) شامل سؤالاتی درباره خود، دیگران و خدا است. روان‌شناسان مذهب، در دهه‌های اخیر، به معنویت و پژوهش پیرامون آن در گروه‌های مختلف توجه کرده‌اند (هیل و پارگامنت^۷، ۲۰۰۳) و روز به روز بر گستره مطالعات معنویت افزوده می‌شود و ارتباط آن با بسیاری از جنبه‌های انسان در حیطه روان‌شناسی و روان‌پزشکی سنجدیده می‌شود. پژوهش‌ها مؤید آن است که تجربه‌های معنوی در ارتقاء سلامت جسمی و روانی مؤثر بوده است (کوئینگ^۸ و همکاران، ۲۰۰۱؛ هارتز^۹، ۲۰۰۵). همچنین نمرات مقیاس بهزیستی معنوی با بهزیستی هیجانی، رضامندی زندگی (کیم^{۱۰} و همکاران، ۲۰۰۰)، عزت نفس و افسردگی (جنیا^{۱۱}، ۲۰۰۱) رابطه معناداری داشته است.

در بین ابزارهای موجود در حیطه بهزیستی معنوی، اولین و پرکاربردترین ابزار پرسشنامه

1. Spiritual Well-Being Scale
2. Gomez & Fisher
3. Spiritual Well-Being Questionnaire
4. Elkins
5. Jarel
6. Hungelmann
7. Hill & Pargament
8. Koeing
9. Hartz
10. Kim
11. Genia

بهزیستی معنوی پالوتزین و الیسون (۱۹۸۲) است که خصوصیات روان‌سنجی آن را در ایران دهشیری و همکاران (۱۳۸۷) بررسی کرده‌اند، اما پس از آن پژوهش‌های متعددی در زمینه ساخت ابزار درباره بهزیستی معنوی انجام شد که از تعریف ائتلاف ملی بین مذاهب در سالخوردگی (۱۹۷۵) حمایت کرد. پالوتزین و الیسون (۱۹۸۲) تنها از دو جنبه از بهزیستی معنوی استفاده کردند، اما در چارچوب اصلی تعریف بهزیستی معنوی بر اساس مدل پیشنهادی ائتلاف ملی بین مذاهب در سالخوردگی، چهار حیطه اصلی یعنی ارتباط با خدا، خود، اجتماع و طبیعت (محیط) تأکید کردند (ائتلاف ملی بین مذاهب در سالخوردگی، ۱۹۷۵). مروری گسترده بر ادبیات موضوع نشان داد که این چهار نوع رابطه خصوصیات مهم و کلیدی بهزیستی معنوی در چند دهه اخیر بوده است (بنسون^۱، ۲۰۰۴؛ روس^۲، ۲۰۰۶، الیسون، ۱۹۸۳؛ کومو^۳، ۲۰۰۷؛ مارتسولف و میکلی^۴، ۱۹۹۸، فیشر و همکاران، ۲۰۰۰؛ گومز و فیشر، ۲۰۰۳، گومز و فیشر، ۲۰۰۵a، گومز و فیشر، b، ۲۰۰۵). گومز و فیشر (۲۰۰۳) با یکپارچه کردن مفاهیم مربوط به بهزیستی معنوی، بهزیستی معنوی را این‌گونه تعریف کرده‌اند: «حالتی از بودن، انعکاس شناخت‌ها، رفتارها و احساسات مثبت در رابطه با خود، دیگران، قدرت برتر و طبیعت که به نوبه خود حس هویت، تمامیت، رضایت، لذت، خرسندی، زیبایی، محبت، توجه، نگرش مثبت، صلح و هماهنگی درونی و هدف در زندگی را فراهم می‌کند». فیشر با استفاده از ابزارهای متفاوت بهزیستی معنوی و مصاحبه مدلی از بهزیستی معنوی را بر اساس حوزه‌های بهزیستی معنوی مدل ائتلاف ملی بین مذاهب در ۱۹۹۸ در رساله دکترای خود پیشنهاد کرد. نتایج او با مدل ائتلاف ملی بین مذاهب در سالخوردگی همسو بود و نتیجه‌گیری کرد که بهزیستی معنوی حالت پویایی از بودن است که انعکاسی از میزان هماهنگی فرد در روابط با خود (شخص)، دیگران (اجتماع)، طبیعت (محیط) و خدا (یا قدرت برتر) است (فیشر و همکاران، ۲۰۰۰). گومز و فیشر (۲۰۰۳) در چهار مطالعه در نمونه‌های دانشجویی و دانش‌آموزی به ساخت و اعتباریابی پرسشنامه بهزیستی معنوی اقدام کردند و دریافتند که چهار

-
1. Benson
  2. Ross
  3. Como
  4. Martsof & Mickley

عامل تأیید شده است و نتیجه گرفتند که این چهار بعد می‌تواند جهانی باشد (۲۰۰۳). با توجه به حمایت پژوهش‌های انجام شده در وجود چهار بعد بهزیستی معنوی، طبق تعریف ائتلاف ملی مذاهب در سالخوردگی در پژوهش حاضر نیز این مدل انتخاب شد تا بر پایه آن بتوان گامی در جهت ساخت و استفاده از ابزارهای متناسب با فرهنگ ایرانی برداشت. لذا با وجود اهمیت بهزیستی معنوی در حیطه سلامت در کشور ما پژوهش‌های اندکی پیرامون این موضوع انجام شده است. یکی از دلایل این امر نبود ابزار معتبر برای اندازه‌گیری بهزیستی معنوی است. نظر به اینکه در دهه‌های اخیر پژوهش پیرامون بهزیستی معنوی افزایش یافته، قبل از هر چیز، وجود ابزاری معتبر و پرکاربرد و متناسب با بافت فرهنگی و بومی در این حیطه بسیار حائز اهمیت است، زیرا ابزارهای فاقد پایایی و روایی نتایج حاصل از پژوهش را هم بی‌اعتبار می‌کند. لذا پژوهش حاضر به دنبال ساخت و اعتباریابی پرسشنامه بهزیستی معنوی در میان دانشجویان دانشگاه‌های تهران مطابق با فرهنگ و مذهب ایرانی بود، به عبارت دیگر این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این سؤالات بود که سازه بهزیستی معنوی در میان دانشجویان از چه ابعادی تشکیل شده است و آیا پرسشنامه‌ای که برای اندازه‌گیری بهزیستی معنوی و ابعاد آن طراحی شده در جامعه دانشجویان پایایی^۱ و روایی^۲ مقبولی دارد؟

روش

با توجه به اینکه هدف پژوهش حاضر ساخت و اعتباریابی پرسشنامه بهزیستی معنوی است، پژوهش حاضر توصیفی محسوب می‌شود. جامعه آماری پژوهش کلیه دانشجویان دانشگاه‌های تهران بودند که در سال تحصیلی ۸۸-۱۳۸۷ مشغول به تحصیل بودند. در پژوهش حاضر از دو نمونه پژوهش استفاده شد. نمونه مقدماتی شامل ۳۲۴ نفر از دانشجویان بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای انتخاب شدند و همچنین نمونه نهایی شامل ۳۰۵۲ نفر (۱۲۳۹ پسر و ۱۷۶۱ دختر، ۵۲ نفر بدون مشخص بودن جنسیت) بود که با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب شدند، به این صورت که در اولین مرحله از بین دانشگاه‌های موجود در شهر تهران، لیستی تهیه شد و به صورت تصادفی ۸ دانشگاه از بین آنها

-
1. reliability
  2. validity

انتخاب شد. این دانشگاه‌ها عبارت بودند از دانشگاه تهران، شهید بهشتی، شاهد، علامه طباطبائی، امیرکبیر، خواجه نصیرالدین طوسی، الزهراء(س) و هنر. سپس از بین دانشکده‌های موجود در هر دانشگاه به طور تصادفی ۵ دانشکده انتخاب شد (جمعاً ۴۰ دانشکده) در مرحله بعد با مراجعه به دانشکده‌های انتخاب شده از میان دانشجویانی که در روزهای اجرای آزمون در دانشکده حضور داشتند و مایل به شرکت در پژوهش بودند، نمونه پژوهش انتخاب شد. فرایند اجرای پژوهش به اختصار به شرح زیر بود:

در این پژوهش برای ساخت پرسشنامه از روش نظریه‌ای استفاده شده است. روش نظریه‌ای همان‌طور که از نام آن پیداست، با نظریه‌ای درباره ماهیت خصیصه معینی آغاز می‌شود که قرار است اندازه‌گیری شود. در این راستا، سازنده آزمون سعی می‌کند محتوای آن را به گونه‌ای انتخاب کند که با نظریه مذکور همساز باشد (کاپلان و ساکوزو، ۲۰۰۱). به منظور ساخت پرسشنامه بهزیستی معنوی، بعد از بررسی نظریات و ادبیات پژوهشی مدل پیشنهادی ائتلاف ملی بین مذاهب (۱۹۷۵) انتخاب شد. طبق این مدل، بهزیستی معنوی از ۴ بعد ارتباط با خدا، ارتباط با خود، ارتباط با دیگران و ارتباط با طبیعت تشکیل شده است. سپس طبق نظریه موجود درباره هر یک از ابعاد بهزیستی معنوی سؤالات اولیه طراحی شد. درباره بعد ارتباط با خدا، ۳۲ سؤال؛ ارتباط با خود، ۲۱ سؤال؛ ارتباط با دیگران، ۲۳ سؤال و ارتباط با طبیعت، ۲۴ سؤال و جمعاً ۱۰۰ سؤال طراحی شد. بعد از طراحی فرم اولیه پرسشنامه برای بررسی روایی محتوایی و منطقی سؤالات برای مفاهیم مورد سنجش در مدل پیشنهادی پژوهش و انتخاب سؤالات مناسب و حذف سؤالات ضعیف قبل از بررسی ساختار عاملی پرسشنامه، از نظر متخصصان استفاده شد. بدین صورت که از نظرات پنج نفر از اساتید متخصص در زمینه روان‌شناسی مذهبی استفاده شد و بعد از اعمال نظرات اساتید درباره روایی محتوایی و منطقی، سؤالات پرسشنامه برای اجرای مقدماتی انتخاب شدند. شایان ذکر است که از اساتید خواسته شده بود درباره روایی محتوایی و منطقی سؤال، روشن بودن سؤال، نداشتن محتوای یکسان با سایر سؤالات، تناسب فرهنگی محتوای سؤال با فرهنگ ایرانی اظهار نظر کنند. بعد از اعمال نظرات اساتید و بررسی مجدد سؤالات، از بین ۳۲ سؤال مربوط به بعد ارتباط با خدا، ۱۸ سؤال؛ از ۲۱ سؤال مربوط به بعد ارتباط با خود، ۱۶ سؤال؛ از ۲۳ سؤال ارتباط با دیگران، ۱۳ سؤال و از ۲۴ سؤال ارتباط با طبیعت، ۱۴ سؤال (جمعاً ۶۱ سؤال) برای

اجرای مقدماتی پرسشنامه انتخاب شد. سؤالات دیگر به دلیل نداشتن روایی محتوایی، مبهم بودن، داشتن محتوای یکسان با سایر سؤالات از پرسشنامه حذف شدند. بعد از طراحی فرم اولیه، پرسشنامه روی یک نمونه مقدماتی ۳۲۴ نفری از دانشجویان اجرا شد. بر اساس نتایج تحلیل عاملی فرم نهایی پرسشنامه تهیه شد که شامل ۴۰ سؤال بود. بعد از تهیه فرم نهایی، پرسشنامه در میان ۳۰۵۲ نفر اجرا شد. سپس ساختار عاملی پرسشنامه از طریق تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی بررسی شد. همچنین پایایی پرسشنامه با استفاده از دو روش آلفای کرونباخ و بازآزمایی محاسبه شد. در مرحله بعد روایی همگرا و واگرای پرسشنامه بررسی شد و در نهایت نقاط درصدی معادل با نمرات خام برای دانشجویان به تفکیک جنسیت محاسبه شد.

هدف پژوهش حاضر ساخت و اعتباریابی پرسشنامه بهزیستی معنوی بود که مراحل ساخت و خصوصیات روان‌سنجی آن و ابزارهای استفاده شده در ادامه گزارش شده است.

۱- پرسشنامه بهزیستی معنوی: پرسشنامه بهزیستی معنوی را گومز و فیشر (۲۰۰۳) طراحی کردند. این پرسشنامه از چهار بعد شخصی، متعالی، محیطی و اجتماعی تشکیل شده است و ۲۰ سؤال دارد. هر یک از خرده مقیاس‌ها دارای ۵ سؤال هستند. مقیاس پاسخگویی به سؤالات روش لیکرت ۶ درجه‌ای از «اصلاً» تا «خیلی زیاد» است. روش نمره‌گذاری پرسشنامه به این صورت است که درباره تمامی سؤالات، گزینه اصلاً نمره صفر و گزینه خیلی زیاد نمره ۵ می‌گیرد. گومز و فیشر (۲۰۰۳) ضریب پایایی را برای کل مقیاس ۰/۹۲ و برای خرده مقیاس‌ها به ترتیب ۰/۸۹، ۰/۸۶، ۰/۷۶ و ۰/۷۹ گزارش کرده‌اند. همچنین روایی این پرسشنامه در پژوهش‌های متعددی تأیید شده است. به عنوان مثال این پرسشنامه با خرده مقیاس روان‌پریشی پرسشنامه آیزنک همبستگی منفی و معنادار و با شادکامی همبستگی مثبت و معنادار داشته است (گومز و فیشر، ۲۰۰۳). در پژوهش حاضر پایایی کل پرسشنامه در میان یک نمونه ۱۵۰ نفری ۰/۹۲ و پایایی خرده مقیاس‌های آن به ترتیب برابر با ۰/۸۷، ۰/۸۸، ۰/۸۸ و ۰/۸۰ محاسبه شد.

۲- مقیاس بهزیستی معنوی: این آزمون را پالوتزین و الیسون در سال ۱۹۸۲، ساخته‌اند و شامل ۲۰ سؤال و دو خرده مقیاس است. سؤالات فرد آزمون مربوط به خرده مقیاس بهزیستی مذهبی بوده و میزان تجربه فرد از رابطه رضایت بخش با خدا را می‌سنجد و سؤالات زوج مربوط به خرده مقیاس بهزیستی وجودی است که احساس هدفمندی و رضایت از زندگی را

می‌سنجد. مقیاس پاسخگویی به سؤالات لیکرت ۶ درجه‌ای از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم است. شیوه نمره‌گذاری سؤالات از ۱ - ۶ است. و از طریق نمره‌گذاری این مقیاس نمره بهزیستی مذهبی، بهزیستی وجودی و نمره کل بهزیستی معنوی به دست می‌آید. پالوتزین و الیسون (۱۹۸۲) ضرایب آلفای کرونباخ بهزیستی مذهبی و وجودی و کل مقیاس را به ترتیب برابر با ۰/۹۱، ۰/۹۱ و ۰/۹۳ گزارش کردند. خصوصیات روانسنجی این مقیاس را دهشیری و همکاران (۱۳۸۷) در میان دانشجویان دانشگاه‌های تهران بررسی کردند. ضرایب پایایی بازآزمایی کل مقیاس، بهزیستی مذهبی و بهزیستی وجودی به ترتیب برابر با ۰/۸۵، ۰/۷۸ و ۰/۸۰ گزارش شده است (دهشیری و همکاران، ۱۳۸۷). همچنین ضریب آلفای کرونباخ برای کل مقیاس بهزیستی معنوی ۰/۹۰ و برای خرده مقیاس‌های بهزیستی مذهبی و وجودی به ترتیب ۰/۸۲ و ۰/۸۷ گزارش شده است. روایی مقیاس از طریق تحلیل عاملی و همبستگی با نمرات شادکامی، دینداری و اختلال روانی محاسبه شده که در حد مقبولی گزارش شده است (دهشیری و همکاران، ۱۳۸۷). در پژوهش حاضر ضریب آلفای کرونباخ برای کل مقیاس بهزیستی معنوی ۰/۹۲ و برای خرده مقیاس‌های بهزیستی مذهبی و وجودی به ترتیب ۰/۸۶ و ۰/۸۷ به دست آمد.

۳- آزمون معبد (مقیاس عمل به باورهای دینی): این مقیاس را گلزاری (۱۳۷۹) برای اندازه‌گیری میزان عمل به باورهای دینی طراحی کرده است که شامل ۲۵ سؤال است؛ سؤالات مقیاس در چهار حوزه عمل به واجبات، عمل به مستحبات، فعالیت‌های مذهبی و در نظر گرفتن مذهب در تصمیم‌گیری‌ها و انتخاب‌های زندگی قرار دارد. سؤالات یک مقیاس لیکرت ۵ درجه‌ای است که از صفر تا چهار، نمره‌گذاری می‌شود. این آزمون در میان ۸۹۴ نفر دانشجوی اجرا شده و ضرایب پایایی آن با استفاده از روش آلفا و بازآزمایی برابر با ۰/۹۴ و ۰/۷۶ گزارش شده است. در پژوهش حاضر ضریب آلفای کرونباخ آزمون معبد ۰/۹۲ محاسبه شد.

۴- مقیاس رضایت‌مندی از زندگی: مقیاس رضایت‌مندی از زندگی را داینر و همکارانش (۱۹۸۵) ساخته‌اند که به ¹SWLS مشهور است و ۵ ماده دارد که میزان رضایت‌مندی کلی فرد از زندگی را می‌سنجد و هر ماده از ۱ (کاملاً مخالفم) تا ۷ (کاملاً موافقم) نمره‌گذاری می‌شود،

به طوری که دامنه نمره‌ها از ۵ (رضایت پایین) تا ۳۵ (رضایت بالا) تغییر می‌کند. ضریب آلفای کرونباخ آن ۰/۸۷ و ضریب باز آزمایی آن ۰/۸۲ گزارش شده است (داینر و همکاران، ۱۹۸۵ نقل از کار^۱، ۲۰۰۴). در پژوهش‌های قبلی همسانی درونی این مقیاس بین ۰/۷۹ تا ۰/۸۹ گزارش شده است (پاوت و داینر، ۲۰۰۸ و معتمدی شلمزاری و همکاران، ۱۳۸۱). نتیجه مطالعه مظفری (۱۳۸۲) نشان داده است که مقیاس SWLS در ایران از روایی و پایایی مناسبی بهره‌مند است. براساس مطالعه مذکور ضریب آلفای کرونباخ را ۰/۸۵ و ضریب باز آزمایی آن در فاصله ۶ هفته برابر با ۰/۸۴ بوده است. در پژوهش حاضر ضریب آلفای کرونباخ مقیاس رضایت‌مندی از زندگی ۰/۸۷ به دست آمد.

۵- پرسشنامه سلامت عمومی^۲: این پرسشنامه را گلدبرگ و هیلر در سال ۱۹۷۲، تدوین کرده‌اند که شامل ۲۸ سؤال و چهار خرده مقیاس است. مقیاس‌های تشکیل دهنده آن عبارت هستند از: علائم جسمانی، اضطراب، اختلال در عملکرد اجتماعی و افسردگی. روایی این پرسشنامه در پژوهش گلدبرگ (۱۹۷۲) از طریق همبستگی با فهرست علائم روانی (SCL-۹۰) ۰/۷۸ گزارش شده است. پایایی این پرسشنامه با روش باز آزمایی در پژوهش یعقوبی (۱۳۷۵) به نقل از دانش نیا، ۱۳۸۶ (۰/۸۸، مولوی (۲۰۰۲)، ۰/۸۱ گزارش شده است. ضریب آلفای کرونباخ پرسشنامه سلامت عمومی در پژوهش علیجانی (۱۳۸۵) برابر با ۰/۸۴ و هومن (۱۳۷۶) ۰/۸۳ برآورد شده است. همچنین شاخص‌های حساسیت، ویژگی و ضریب همبستگی با نمرات ارزیابی بالینی به ترتیب برابر با ۰/۸۶، ۰/۷۷ و ۰/۷۰ گزارش شده است (به نقل از دانش نیا، ۱۳۸۶).

یافته‌ها

بعد از اجرای فرم مقدماتی پرسشنامه در نمونه ۳۲۴ نفری، سؤالات هر یک از خرده مقیاس‌ها تحلیل شدند و ضریب پایایی آلفای کرونباخ هر خرده مقیاس محاسبه شد. درباره خرده مقیاس ارتباط با خدا، دامنه ضرایب همبستگی سؤالات بین ۰/۴۵ تا ۰/۷۹، درباره خرده

---

1. Carr
2 General Health Questionnaire (GHQ-28)

مقیاس ارتباط خود، دامنه ضرایب همبستگی سؤالات با نمره کل، بین ۰/۴۴ تا ۰/۷۵، خرده مقیاس ارتباط با دیگران، دامنه ضرایب همبستگی سؤالات با نمره کل آزمون، بین ۰/۳۰ تا ۰/۵۹ و دامنه ضرایب همبستگی سؤالات خرده مقیاس ارتباط با طبیعت، بین ۰/۳۲ تا ۰/۷۸ بود.

به منظور بررسی ساختار عاملی پرسشنامه از روش تحلیل عاملی اکتشافی به شیوه مؤلفه‌های اصلی با چرخش وریماکس استفاده شد که نتایج آن در جدول ۱ ارائه شده است. شاخص کفایت نمونه‌برداری نشان داد که نمونه پژوهش برای تحلیل عاملی مناسب است ($KMO = 0/87$). همچنین نتایج آزمون کرویت بارتلت بیان‌کننده همبستگی معنادار کافی بین سؤالات بود ($P < 0/0001$ ، $\chi^2(1830) = 7444/35$). به منظور تعیین تعداد عامل‌ها از ملاک‌های ارزش‌های ویژه بزرگ‌تر از یک و نمودار اسکری استفاده و مشخص شد پرسشنامه از ۴ عامل تشکیل شده است. در جدول ۱ بارهای عاملی سؤالات بر روی هر یک از عوامل بعد از چرخش ارائه شده است.

جدول ۱: نتایج تحلیل عاملی اکتشافی پرسشنامه مقدماتی

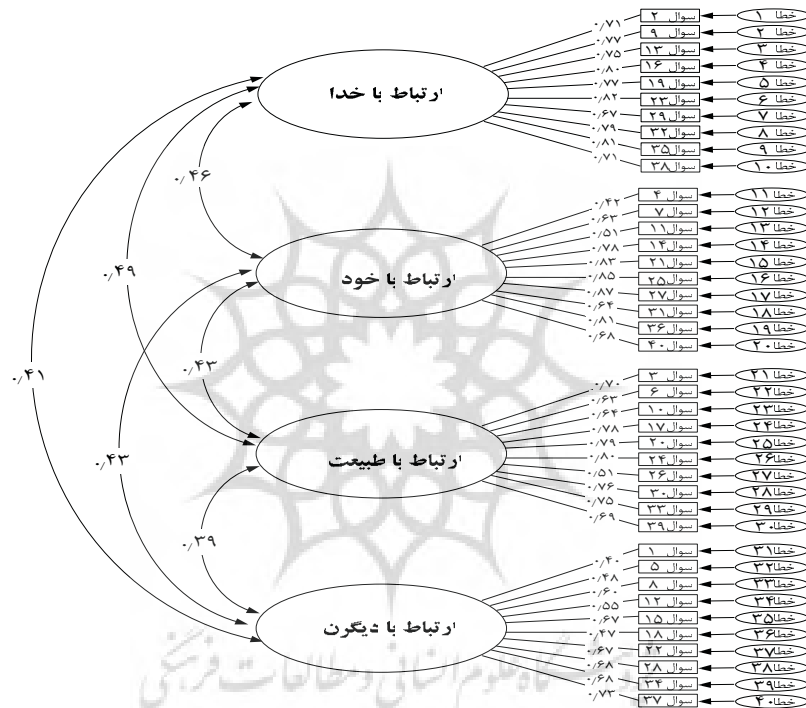
عامل ۱		عامل ۲		عامل ۳		عامل ۴	
سؤالات	بار عاملی	سؤالات	بار عاملی	سؤالات	بار عاملی	سؤالات	بار عاملی
سؤال ۲	۰/۶۸	سؤال ۳	۰/۶۲	سؤال ۱	۰/۵۳	سؤال ۹	۰/۲۷
سؤال ۶	۰/۴۸	سؤال ۵	۰/۶۴	سؤال ۴	۰/۶۳	سؤال ۱۱	۰/۶۶
سؤال ۸	۰/۷۴	سؤال ۱۰	۰/۵۰	سؤال ۷	۰/۶۲	سؤال ۱۳	۰/۵۵
سؤال ۱۲	۰/۶۶	سؤال ۱۶	۰/۶۸	سؤال ۲۰	۰/۵۸	سؤال ۱۵	۰/۵۱
سؤال ۱۴	۰/۸۰	سؤال ۱۹	۰/۴۹	سؤال ۲۷	۰/۵۲	سؤال ۱۸	۰/۴۹
سؤال ۱۷	۰/۷۲	سؤال ۲۴	۰/۷۸	سؤال ۳۰	۰/۵۸	سؤال ۲۳	۰/۵۰
سؤال ۲۱	۰/۸۰	سؤال ۲۶	۰/۵۴	سؤال ۳۳	۰/۵۳	سؤال ۲۸	۰/۷۳
سؤال ۲۲	۰/۸۲	سؤال ۳۲	۰/۷۹	سؤال ۳۷	۰/۵۰	سؤال ۳۱	۰/۷۶
سؤال ۲۵	۰/۶۹	سؤال ۳۶	۰/۸۰	سؤال ۳۹	۰/۶۰	سؤال ۳۵	۰/۸۳
سؤال ۲۹	۰/۵۲	سؤال ۴۲	۰/۷۱	سؤال ۴۳	۰/۵۷	سؤال ۴۱	۰/۷۷
سؤال ۳۴	۰/۶۷	سؤال ۴۵	۰/۶۲	سؤال ۵۳	۰/۵۴	سؤال ۴۶	۰/۶۵
سؤال ۳۸	۰/۶۷	سؤال ۵۰	۰/۵۸	سؤال ۵۵	۰/۲۸	سؤال ۴۸	۰/۷۱
سؤال ۴۰	۰/۷۶	سؤال ۵۲	۰/۴۷	سؤال ۵۹	۰/۶۱	سؤال ۵۱	۰/۴۷
سؤال ۴۴	۰/۶۲	سؤال ۵۴	۰/۸۰			سؤال ۶۱	۰/۶۱

عامل ۱		عامل ۲		عامل ۳		عامل ۴	
سؤالات	بار عاملی	سؤالات	بار عاملی	سؤالات	بار عاملی	سؤالات	بار عاملی
سؤال ۴۷	۰/۷۴	سؤال ۵۶	۰/۵۵				
سؤال ۴۹	۰/۴۸۰	سؤال ۵۸	۰/۶۹				
سؤال ۵۷	۰/۷۹						
سؤال ۶۰	۰/۶۹						
مقدار ارزش ویژه	۱۲/۵۵	۶/۸۱		۳/۰۸		۵/۲۶	
درصد واریانس تبیین شده	۲۰/۵۸	۱۱/۱۷		۵/۰۵		۸/۶۳	

این چهار عامل جمعاً ۴۵/۴۳ درصد از واریانس کل آزمون را تبیین می‌کنند. عامل اول ۲۰/۵۸ درصد از واریانس آزمون را تبیین می‌کند. تمامی سؤالات مربوط به خرده‌مقیاس ارتباط با خدا روی عامل اول، بار عاملی بالاتر از ۰/۴۵ دارند. عامل دوم، ۱۱/۱۷ درصد از واریانس آزمون را تبیین می‌کند. تمامی سؤالات مربوط به خرده‌مقیاس ارتباط با خود روی عامل دوم، بار عاملی بیش‌تر از ۰/۴۵ دارند. عامل سوم، ۸/۶۳ درصد از واریانس کل آزمون را تبیین می‌کند. تمامی سؤالات خرده‌مقیاس ارتباط با طبیعت، به‌جز سؤال ۹ روی عامل سوم، بار عاملی بالاتر از ۰/۴۵ دارند. سؤال ۹ که جزو سؤالات خرده‌مقیاس ارتباط با طبیعت بود، علاوه اینکه روی عامل سوم، بار عاملی ۰/۲۷ داشت روی عامل چهارم، نیز بار عاملی ۰/۴۳ داشت. عامل چهارم ۵/۰۵ درصد از واریانس کل آزمون را تبیین می‌کند. تمام سؤالات خرده‌مقیاس ارتباط با دیگران به‌جز سؤال ۵۵ روی عامل چهارم، بار عاملی ۰/۴۵ دارد سؤال ۵۵ علاوه بر اینکه روی عامل چهارم بار عاملی ۰/۲۸ داشت روی عامل دوم نیز دارای بار عاملی ۰/۳۰ بود. بعد از مشخص شدن عوامل پرسشنامه، از بین سؤالاتی که روی هر عامل بار شده بودند، ۱۰ سؤال دارای بالاترین بارهای عاملی انتخاب شدند. از بین سؤالات خرده‌مقیاس ارتباط با خدا سؤالات ۲، ۶، ۱۲، ۲۹، ۳۴، ۳۸، ۴۴ و ۴۹ حذف شدند. از بین سؤالات خرده‌مقیاس ارتباط با خود، سؤالات ۱۰، ۱۹، ۲۶، ۵۰، ۵۲، ۵۶ حذف شدند. از بین سؤالات ارتباط با طبیعت، سؤالات ۹، ۱۸، ۲۳ و ۵۱ حذف شدند. از بین سؤالات خرده‌مقیاس ارتباط با دیگران، سؤالات ۳۷، ۴۳ و ۵۵ حذف شدند. در نهایت، فرم نهایی ۴۰ سؤالی پرسشنامه‌ای اجرا در بین نمونه نهایی تهیه شد. بعد از تهیه فرم نهایی پرسشنامه، پرسشنامه در بین نمونه کلی اجرا شد و

مجدداً خصوصیات روانسنجی آن بررسی شد.

به منظور بررسی اینکه آیا ساختار اولیه پرسشنامه در نمونه کلی نیز برآزش دارد، از روش تحلیل عاملی تأییدی استفاده شد. در نمودار ۱ بارهای عاملی سؤالات بر روی هر یک از عوامل ارائه شده است.

نمودار ۱: الگوی مدل چهار عاملی بهزیستی معنوی و بارهای عاملی سؤالات روی هر عامل

همان طور که در نمودار مشاهده می شود، بارهای عاملی تمامی سؤالات روی عامل های مربوطه ۰/۴۰ و بالاتر و معنادار است. شاخص های برازندگی مدل نیز در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: شاخص های برازندگی مدل

RMSEA	IFI	CFI	NFI	TLI	GFI	df/ χ^2	df	χ^2
۰/۰۴	۰/۹۲	۰/۹۲	۰/۹۱	۰/۹۲	۰/۹۰	۶	۷۳۲	۴۳۹۱/۴۸

چنانچه از جدول مشاهده می‌شود، میزان خیی دو بیان‌کننده عدم برازش مدل است ($\chi^2(732)=4391/48$ ، $P<0/0001$)، اما از آنجایی که خیی دو تحت تأثیر حجم نمونه قرار می‌گیرد و شاخص مناسبی نیست، از شاخص‌های دیگر استفاده شد. شاخص نیکویی برازش^۱ (GFI) برابر ۰/۹۰ است. همچنین جذر برآورد خطای تقریب^۲ (RMSEA) و ریشه میانگین مجذور باقیمانده^۳ (RMR) برابر با ۰/۰۴ است. شاخص نرم‌شده برازندگی^۴ (NFI) برابر با ۰/۹۱ و شاخص تاکر - لویز^۵ (TLI) برابر با ۰/۹۲ است. شاخص برازندگی فزآیند^۶ (IFI) نیز برابر با ۰/۹۲ است. شاخص برازندگی تقریبی^۷ (CFI) نیز برابر با ۰/۹۲ است. بنتلر^۸ (۱۹۹۰) پیشنهاد می‌کند زمانی که GFI، NFI، CFI و TLI برابر یا بزرگ‌تر از ۰/۹۰ و RMSEA کوچک‌تر از ۰/۰۸ باشد، نشان‌دهنده برازندگی مدل است.

بعد از مشخص شدن ساختار عاملی پرسشنامه به منظور بررسی ضریب پایایی پرسشنامه و هر یک از خرده مقیاس‌های آن از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. همچنین در یک نمونه ۹۷ نفری از آزمودنی‌ها پایایی به روش بازآزمایی نیز محاسبه شد که نتایج آن در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳: ضرایب پایایی پرسشنامه با دو روش آلفای کرونباخ و بازآزمایی

مقیاس	آلفای کرونباخ	بازآزمایی
ارتباط با خود	۰/۹۲	۰/۸۹**
ارتباط با طبیعت	۰/۹۱	۰/۸۱**
ارتباط با دیگران	۰/۸۵	۰/۸۰**
کل پرسشنامه	۰/۹۴	۰/۸۶**

** $P < 0/01$

1. Goodness of fit index
2. Root Mean Square Error of Approximation
3. Root Mean Square Residual
4. Normative fit index
5. Tucker-Lewis index
6. Index of fit
7. Comparative fit index
8. Bentler

چنانچه از جدول ۳ مشاهده می‌شود، ضریب آلفای کرونباخ کل پرسشنامه ۰/۹۴ است، همچنین بالاترین ضریب آلفای کرونباخ مربوط به خرده مقیاس ارتباط با خدا ۰/۹۳ و کم‌ترین مقدار به خرده مقیاس ارتباط با دیگران ۰/۸۵ است. به منظور بررسی پایایی بازآزمایی پرسشنامه و خرده‌مقیاس آن، پرسشنامه در میان ۹۲ دانشجو (۴۳ پسر و ۴۹ دختر) با فاصله زمانی یک ماه، دوبار اجرا شد و سپس ضرایب بازآزمایی پرسشنامه و خرده‌مقیاس‌های آن محاسبه شد که نتایج در جدول ۳ ارائه شده است. چنانچه از جدول ۳ مشاهده می‌شود، ضرایب پایایی بازآزمایی خرده‌مقیاس‌های پرسشنامه بین ۰/۸۰ - ۰/۸۹ است و همچنین ضریب پایایی بازآزمایی کل پرسشنامه ۰/۸۶ است. این ضرایب بیان‌کننده این ثبات نمرات پرسشنامه در طی زمان است.

به منظور بررسی روایی همگرا و واگرایی پرسشنامه در نمونه‌های ۵۰ نفری، همبستگی نمرات پرسشنامه با نمرات پرسشنامه بهزیستی معنوی، مقیاس بهزیستی معنوی، مقیاس عمل به باورهای دینی، رضایت از زندگی و اختلال روانی محاسبه شد که در جدول ۴ ارائه شده است. شایان ذکر است به منظور بررسی خطی بودن رابطه بین متغیرها از آزمون خطی بودن استفاده شد که نتایج نشان داد بین متغیرها رابطه خطی وجود دارد، همچنین برای بررسی داده‌های پرت از نمودار پراکنش استفاده شد که نتایج نشان داد هیچ داده پرتی وجود ندارد.

جدول ۴: نتایج مربوط به روایی همگرا و واگرایی پرسشنامه

مقیاس	بهریستی معنوی	بهریستی معنوی	بهریستی معنوی	بهریستی معنوی	بهریستی معنوی	بهریستی معنوی	بهریستی معنوی	بهریستی معنوی	بهریستی معنوی	بهریستی معنوی	بهریستی معنوی
ارتباط با خدا	۰/۵۷**	۰/۵۰**	۰/۴۰**	۰/۱۳*	۰/۵۵**	۰/۵۰**	۰/۴۱*	۰/۵۳**	۰/۵۱**	۰/۲۴	۰/۴۱**
ارتباط با خود	۰/۵۴**	۰/۶۳**	۰/۴۰**	۰/۲۹	۰/۵۴**	۰/۳۰*	۰/۸۴**	۰/۶۹**	۰/۲۸	۰/۶۹**	۰/۸۷**
ارتباط با طبیعت	۰/۲۹	۰/۴۱**	۰/۷۷**	۰/۱۱	۰/۵۱**	۰/۱۷	۰/۲۲	۰/۲۳	۰/۲۶	۰/۲۹	۰/۴۰**
ارتباط با دیگران	۰/۶۰**	۰/۵۵**	۰/۳۳*	۰/۶۲**	۰/۵۹**	۰/۲۰	۰/۱۲	۰/۱۳	۰/۴۲*	۰/۲۲	۰/۲۷*
نمره کل	۰/۶۲**	۰/۶۶**	۰/۶۳**	۰/۲۸*	۰/۶۹**	۰/۴۳*	۰/۶۶**	۰/۶۵**	۰/۵۲**	۰/۵۳**	۰/۸۲**

* P < ۰/۰۵   ** P < ۰/۰۱   n = ۵۰

چنانچه از جدول مشاهده می‌شود همبستگی نمره کل پرسشنامه با تمامی نمرات پرسشنامه‌هایی که سازه‌های مشابه‌ای را اندازه می‌گیرند مثبت و معنادار است که نشان‌دهنده روایی همگرایی پرسشنامه است. همبستگی منفی و معنادار نمرات پرسشنامه با نمره اختلال روانی بیان‌کننده روایی واگرایی پرسشنامه است. همبستگی مثبت و معنادار مقیاس ارتباط با خدا با نمرات بهزیستی متعالی، بهزیستی مذهبی و دینداری بیان‌کننده روایی این مقیاس است. همچنین همبستگی مثبت و معنادار مقیاس ارتباط با خود با نمرات بهزیستی شخصی، بهزیستی وجودی و رضایت از زندگی نشان‌دهنده روایی مقیاس است. همبستگی معنادار بین مقیاس ارتباط با طبیعت با مقیاس بهزیستی محیطی نیز نشان‌دهنده روایی این مقیاس است. نمرات مقیاس ارتباط با دیگران با نمرات بهزیستی اجتماعی همبستگی مثبت و معنادار دارد که نشان‌دهنده روایی همگرایی این مقیاس است. همبستگی تمام چهار خرده مقیاس پرسشنامه بهزیستی معنوی با نمره اختلال روانی منفی و معنادار است که بیان‌کننده روایی واگرایی این مقیاس‌ها است.

در جدول ۵ نتایج آزمون T برای مقایسه میانگین نمرات پرسشنامه در میان دانشجویان دختر و پسر ارائه شده است.

جدول ۵: نتایج آزمون T برای مقایسه میانگین نمرات پرسشنامه در میان دانشجویان دختر و پسر

مقیاس	جنسیت	میانگین	انحراف استاندارد	t	P
ارتباط با خدا	پسر	۴۲/۲۷	۷/۵۲	۱۱/۰۷	۰/۰۰۱
	دختر	۴۵/۱۳	۵/۲۵		
	کل	۴۳/۹۶	۶/۴۳		
ارتباط با خود	پسر	۳۸/۳۶	۷/۲۸	۴/۴۸	۰/۰۰۱
	دختر	۵۶/۳۹	۶/۶۰		
	کل	۳۹/۰۷	۶/۹۱		
ارتباط با طبیعت	پسر	۳۲/۹۲	۶/۳۵	۴/۷۴	۰/۰۰۱
	دختر	۴۱/۳۰	۵/۹۳		
	کل	۴۰/۷۴	۶/۱۴		
ارتباط با دیگران	پسر	۴۱/۱۲	۴/۸۶	۱/۸۶	۰/۰۰۶
	دختر	۴۱/۴۱	۴/۵۴		
	کل	۴۱/۲۹	۴/۶۷		
نمره کل	پسر	۱۶۱/۶۸	۱۹/۸۹	۷/۶۸	۰/۰۰۱
	دختر	۱۶۷/۴۰	۱۶/۳۸		
	کل	۱۶۵/۰۷	۱۸/۱۱		

چنانچه از جدول ۵ مشاهده می‌شود میانگین نمرات کل بهزیستی معنوی، ارتباط با خدا، ارتباط با خود و ارتباط با طبیعت دانشجویان دختر به‌طور معناداری بیش‌تر از دانشجویان پسر است، اما تفاوتی بین نمرات مقیاس ارتباط با دیگران دو جنس مشاهده نشد.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف ساخت و اعتباریابی پرسشنامه بهزیستی معنوی در میان دانشجویان دانشگاه‌های تهران انجام شد. در این پژوهش، برای ساخت پرسشنامه از روش نظریه‌ای استفاده شد. بعد از بررسی نظریات موجود، مدل بهزیستی معنوی ائتلاف ملی بین مذاهب در سالخوردگی (۱۹۷۵) انتخاب شد. طبق این مدل بهزیستی معنوی از ۴ بعد ارتباط با خدا، خود، طبیعت و دیگران تشکیل شده است. در طرح سؤالات اولیه سعی شد محتوای سؤالات با نظریه ۴ بعدی بهزیستی معنوی هماهنگ باشد. بعد از طرح سؤالات اولیه روایی محتوایی سؤالات بررسی شد و فرم اولیه پرسشنامه طراحی شد. بعد از اجرای مقدماتی پرسشنامه با استفاده از روش تحلیل عاملی اکتشافی ۱۰ سؤال درباره هر یک از ابعاد بهزیستی معنوی انتخاب شد. سپس فرم نهایی ۴۰ سؤالی پرسشنامه در بین نمونه نهایی اجرا شد. نتایج تحلیل عاملی اکتشافی نشان داد که ساختار عاملی پرسشنامه از ۴ عامل تشکیل شده است، همچنین نتایج تحلیل عاملی تأییدی نشان داد که مدل ۴ عاملی بهزیستی معنوی در میان دانشجویان برآزش دارد. ضرایب آلفای کرونباخ کل پرسشنامه ۰/۹۴ و برای خرده مقیاس‌های ارتباط با خدا، خود، طبیعت و دیگران به ترتیب برابر با ۰/۹۳، ۰/۹۲، ۰/۹۱ و ۰/۸۵ بود که نشان دهنده همسانی درونی مقبول پرسشنامه و خرده مقیاس‌های آن بود. ضرایب پایایی بازآزمایی کل پرسشنامه ۰/۸۶ و خرده مقیاس‌های آن به ترتیب ۰/۸۱، ۰/۸۹، ۰/۸۱ و ۰/۸۰ بود که بیان‌کننده ثبات نمرات پرسشنامه بهزیستی معنوی در طی زمان است. گومز و فیشر (۲۰۰۳) نیز بر اساس مدل ۴ بعدی بهزیستی معنوی پرسشنامه ۲۰ سؤالی را طراحی کردند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان داد که مدل ۴ بعدی بهزیستی معنوی در میان دانشجویان برآزش مطلوبی دارد. همچنین ضرایب همسانی درونی و پایایی بازآزمایی آن در حد مناسبی بود.

اگر چه مقیاس حاضر با مقیاس‌های تهیه شده توسط سایر پژوهشگران از لحاظ تعداد عوامل و ابعاد تفاوت‌هایی دارد، اما شباهت‌هایی نیز بین آن‌ها وجود دارد. به عنوان مثال در

پژوهش غباری بناب و همکاران (۱۳۸۴) نیز یکی از ابعاد مقیاس تجربه معنوی، ارتباط با خدا به‌دست آمد. زیر مقیاس ارتباط با خدا در پژوهش حاضر با بعد «تجربه ارتباط نزدیکی با خدا» در مقیاس کس و همکاران (۱۹۹۱)، به نقل از غباری بناب، (۱۳۸۴) و با مؤلفه‌های «تأثیر ارتباط با خدا در زندگی و فعالیت‌های مذهبی» در مقیاس هاچ و همکاران (۱۹۹۸) شباهت زیادی دارد. مقیاس دیگری را مک شری و همکاران (۲۰۰۲) تهیه کرده‌اند که یکی از ابعاد آن داشتن رابطه حسنه با دیگران است که با بعد ارتباط با دیگران در مقیاس ساخته شده پژوهش حاضر شباهت دارد، با این تفاوت که در مقیاس مک شری و همکاران (۲۰۰۲) ابعاد دیگری نیز سنجیده شده است. بر اساس یافته پژوهش حاضر می‌توان نتیجه گرفت که ابعادی که در پرسشنامه پژوهش حاضر به دست آمده‌اند از ابعاد معنویت و بهزیستی معنوی هستند که با پژوهش‌های ذکر شده تا حد زیادی همخوانی دارد.

نتایج تحلیل‌های پژوهش به‌منظور بررسی روایی پرسشنامه بهزیستی معنوی نشان داد که پرسشنامه بهزیستی معنوی ساخته شده خرده مقیاس‌های آن روایی همگرا و واگرایی مناسبی دارند. بین نمرات پرسشنامه ساخته شده در پژوهش حاضر و نمرات پرسشنامه بهزیستی معنوی گومز و فیشر و مقیاس بهزیستی معنوی پالوتزین و الیسون همبستگی مثبت و معناداری مشاهده شد که بیان‌کننده روایی مقبول پرسشنامه ساخته شده است و با سایر یافته‌های دیگر پژوهشگران نیز در یک راستا است. نتایج پژوهش گومز و فیشر (۲۰۰۳) نیز نشان داد که بین نمرات بهزیستی معنوی با نمرات بهزیستی مذهبی و بهزیستی وجودی مقیاس بهزیستی پالوتزین و الیسون (۱۹۸۲) همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد.

به‌منظور بررسی روایی پرسشنامه از آزمون‌های دینداری و رضایت از زندگی استفاده شد. نتایج حاکی از همبستگی معنادار نمرات پرسشنامه با نمرات دینداری و رضایت از زندگی بود. همچنین همبستگی منفی و معنادار نمرات بهزیستی معنوی با نمرات اختلال روانی بیان‌کننده روایی واگرایی پرسشنامه بود که با پژوهش گومز و فیشر (۲۰۰۳) همخوانی دارد. در این مورد گومز و فیشر (۲۰۰۳) بین نمرات بهزیستی معنوی و نمرات روان‌پریشی پرسشنامه شخصیتی آیزنگ همبستگی منفی و معناداری گزارش کردند. همچنین همبستگی نمرات کل بهزیستی معنوی و خرده مقیاس‌های بهزیستی شخصی، محیطی و اجتماعی با نمرات شادکامی مثبت و معنادار بود. نتایج پژوهش دهشیری و همکاران (۱۳۸۷) نیز نشان داد که بین نمرات

مقیاس بهزیستی معنوی پالوتزین و الیسون (۱۹۸۲) و نمرات شادکامی و دینداری همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد. همچنین با نمرات اختلال روانی همبستگی منفی و معنادار وجود دارد. سینک (۱۹۹۹) نیز بین دینداری، معنویت و رضامندی زندگی در دانشجویان و بزرگسالان به رابطه معناداری دست یافت.

بین نمرات مقیاس بهزیستی معنوی و متغیرهای از قبیل اعمال مذهبی (باست و همکاران، ۱۹۹۹) افسردگی و جهت‌گیری مذهبی درونی (جینا، ۲۰۰۰) بهزیستی هیجانی و رضایت از زندگی (کیم و همکاران، ۲۰۰۰) معناداری در زندگی (کلاسن و مکدونالد، ۲۰۰۲) بی‌ثباتی هیجانی و آشفتگی خلق (لیچ و لارک، ۲۰۰۴) در جامعه دانشجویان همبستگی‌های معناداری گزارش شده است که با نتایج پژوهش حاضر هماهنگی دارد.

از دیگر یافته‌های پژوهش حاضر این بود که میانگین نمرات کل بهزیستی معنوی و نمرات خرده مقیاس‌های ارتباط با خدا، خود و طبیعت دانشجویان دختر به‌طور معناداری بیش‌تر از میانگین دانشجویان پسر است، اما تفاوتی بین دو جنس در نمرات خرده مقیاس ارتباط با دیگران مشاهده نشد. نتایج گومز و فیشر (۲۰۰۵) نیز نشان داد که نمرات دختران در زیر مقیاس‌های بهزیستی معنوی شخصی، محیطی و اجتماعی بالاتر از پسران بود. که با یافته پژوهش حاضر همخوانی دارد، اما نمرات پسران در مقیاس تعالی بیش‌تر از دختران بود. این یافته پژوهش مبنی بر اینکه دختران نسبت به پسران نمرات بالاتری در مقیاس بهزیستی معنوی کسب می‌کنند، با یافته‌های پژوهش کلامس^۱ (۱۹۹۵) و هامرمیستر و همکاران (۲۰۰۵) دهسیری و همکاران (۱۳۸۷) هماهنگ است. نمرات بالاتر زنان در معنویت و مذهب ممکن است به دلیل اجتماعی شدن، نقش‌های مورد انتظار، تجارب زندگی و راهبردهای مقابله‌ای متفاوت آن‌ها نسبت به مردان باشد (هامرمیستر و همکاران، ۲۰۰۵). لوین^۲ (۱۹۹۴) پیشنهاد می‌کند که نقش‌ها، صفات و رفتارهای که از لحاظ اجتماعی به زنان نسبت داده می‌شود با برخی از اصول و هنجارهای مذهبی سازگارتر است. در جامعه ایرانی که بر اصول مذهبی و معنوی تأکید زیادی می‌شود، زنان ممکن است به دلیل ویژگی‌هایی چون وابستگی، مطیع بودن، فقدان خطرپذیری و استعداد بیش‌تر برای احساس گناه، برای عقاید معنوی و رفتارهای مذهبی

---

1. Kellums

2. Levin

ارزش بیش‌تری قائل شوند و در نتیجه نمرات بالاتری در مقیاس کسب کنند. به‌طور کلی، نتایج این پژوهش بیان‌کننده این است که مقیاس بهزیستی معنوی در میان دانشجویان ایرانی دارای خصوصیات روان‌سنجی مقبولی است و محققان و پژوهشگران می‌توانند از آن به‌عنوان ابزاری معتبر برای سنجش معنویت و بهزیستی معنوی در دانشجویان استفاده کنند.

در پژوهش حاضر دانشجویان دانشگاه‌های تهران بررسی شدند و تعمیم نتایج پژوهش به سایر گروه‌ها باید با احتیاط انجام شود. اگرچه در پژوهش سعی شد که نمونه تا حد امکان به‌طور تصادفی انتخاب شود، ولی در فرایند عمل، در نهایت پرسشنامه در میان دانشجویانی اجرا شد که به شرکت در پژوهش مایل بودند. پیشنهاد می‌شود پرسشنامه در بین جامعه‌های دیگر اعتباریابی شود و ارتباط بهزیستی معنوی و مؤلفه‌های آن با سایر متغیرهای روان‌شناختی بررسی شود. همچنین برآزش مدل ۴ بعدی بهزیستی معنوی در سایر جوامع (از نظر سن، شغل و غیره) بررسی شود.

منابع

- دانش‌نیا، الهام (۱۳۸۶). بررسی اثربخشی آموزش ایمن‌سازی در مقابل استرس بر سلامت روانی دانشجویان دانشگاه اصفهان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبایی.
- دهشیری، غلامرضا؛ سهرابی، فرامرز؛ جعفری، عیسی و نجفی، محمود (۱۳۸۷). بررسی خصوصیات روانسنجی مقیاس بهزیستی معنوی در بین دانشجویان. *مطالعات روانشناختی*. ۴(۳): ۱۲۹-۱۴۴.
- علیجانی، مریم (۱۳۸۵). رابطه بین هویت دینی و سلامت روان در دانشجویان. *فصلنامه مطالعات روانشناختی*. ۲(۲ و ۱): ۸۹-۱۰۶.
- غباری بناب، باقر، غلامعلی لواسانی، مسعود و محمدی محمد رضا (۱۳۸۴). ساخت مقیاس تجربه معنوی دانشجویان. *مجله روانشناسی*. ۳: ۲۶۱-۲۷۸.
- گلزاری، محمود (۱۳۷۹). ساخت و اعتباریابی مقیاسی برای سنجش ویژگی‌های شخصیتی- رفتاری افراد مذهبی و رابطه این خصوصیات با بهداشت روانی. رساله دکتری، دانشگاه علامه طباطبایی.
- مظفری، شهباز (۱۳۸۲). همبسته‌های روانشناختی شادکامی ذهنی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی بالینی، دانشگاه شیراز.
- معمدی شلمزاری، علی، اژه‌ای، جواد، آزادفلاح، پرویز و کیامنش، علی رضا (۱۳۸۱). بررسی نقش حمایت اجتماعی در رضایتمندی از زندگی، سلامت عمومی و احساس تنهایی در بین سالمندان بالاتر از ۶۰ سال. *مجله روانشناسی*. ۲۲(۲): ۱۱۵-۱۳۳.
- هومن، عباس (۱۳۷۶). استاندارد سازی پرسشنامه سلامت عمومی روی دانشجویان دوره کارشناسی دانشگاه تربیت معلم، معاونت دانشجویی و فرهنگی مرکز مشاوره دانشجویی دانشگاه تهران.

Bassett, R. L., Camplin, W., Humphrey, D & Dorr, C. (1991). Measuring Christian maturity: A comparison of several scales. *Journal of Psychology and Theology*, 19, 84-93.

Benson, P.L. (2004). Emerging Themes in Research on Adolescent Spiritual and Religious Development. *Applied Developmental Science*. 8, 47-50.

- Bentler, P. M. (1990).** Comparative fit indices in structural models. *Psychological bulletin*, 107, 238-246.
- Bufford, R. K., Paloutzian, R. F., & Ellison, C. W. (1991).** Norms for the Spiritual Well-Being Scale. *Journal of Psychology and Theology*, 19, 5670.
- Carr, A. (2004).** *Positive psychology: The Science of happiness and human strengths*. New York: Brunner-Routledge.
- Como, J. M. A. (2007).** Literature Review Related to Spiritual Health and Health Outcomes. *Holistic Nursing Practice*. 21, 224-236.
- Coward, D. D., & Reed, P. G. (1996).** Self-transcendence: A resource for healing at the end of life. *Issues in Mental Health Nursing*, 17(3), 275-288.
- Elkins, D. N., Hedstrom, L. J., Hughes, L. L., Leaf, J. A., & Saunders, C. (1988).** Toward a humanistic-phenomenological spirituality: Definition, description, and measurement. *Journal of Humanistic Psychology*, 28(4), 5-18.
- Ellison, C. (1983).** Spiritual well-being: conceptualization and measurement. *Journal of Psychology and Theology*, 11(4), 330-340.
- Emmons, A. (2000).** Is Spirituality Intelligence? Motivation, Cognition, and the Psychology of Ultimate Concern. *International journal for the psychology of religion*. 10 (1), 3-26.
- Fisher, J. W., Francis, L. J., & Johnson, P. (2000).** Assessing spiritual health via four domains of spiritual well-being: the SH4DI. *Pastoral Psychology*, 49(2), 133-145.
- Genia, V. (2000).** evaluation of spiritual well-being scale in a sample of college students. *International journal for the psychology of religion*, 11(1), 25-33.
- Gomez, R., & Fisher J. W. (2005a).** Item response theory analysis of the Spiritual Well-Being Questionnaire. *Personality and Individual Differences*, 38, 1107-1121.
- Gomez, R., & Fisher J. W. (2005b).** The Spiritual Well-Being Questionnaire: Testing for model applicability, measurement and structural equivalencies and latent mean differences across gender. *Personality and Individual Differences*, 39(8): 1383-1393.
- Gomez, R & Fisher, J. W. (2003).** Domains of spiritual well-being and development and validation of the Spiritual Well-Being Questionnaire. *Personality and Individual Differences* 35, 1975-1991
- Hammermeister, J., Flint, M & Alayli, A., Ridnour, A., & Peterson, M. (2005).** gender differences in spiritual well-being: are females more spiritually well than males? *American journal of health studies*, 20 (2), 80-84.
- Hartz, G. W. (2005).** *Spirituality and Mental Health: Clinical Applications*. New York: Haworth press.
- Hatch, R. L; Bury, M. A; Naberhaus, D.S; & Hellmich, L.K. (1998).** The spiritual involvement and belief scale: development and testing instrument. *The journal of family practice*, 46. 476-486.
- Hateley, B. J. (1983).** *Spiritual well-being through life-histories*. Paper presented at the November Conference of the Scientific Meeting of the Gerontological

- Society, San Francisco, CA.
- Hill, D., & Pargament, K. L. (2003).** Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality. *American Psychologist, 58(1)*, 64–74.
- Hill, P.C., & Hood, R.W. (1999).** *Measures of religiosity*. Birmingham, AL: Religious education press.
- Hood-Morris, L.E. (1996).** A spiritual well-being model: use with older women who experience depression. *Issues in Mental Health Nursing, 17*, 439-455.
- Hungelmann, J., Kenkel-Rossi, E., Klassen, L., & Stollenwerk, R. (1996).** Focus on spiritual well-being: Harmonious interconnectedness of mind-body-spirit—Use of the JAREL Spiritual Well-Being Scale. *Geriatric Nursing, 17(6)*, 262–266.
- Kaplan, R.M. & Saccuzzo, D.P. (2001).** *Psychological Testing: Principles, Applications and Issues* (5th Ed.). Belmont: Wadsworth.
- Kellums, K. J. (1995).** *Gender analysis of the spiritual well-being scale*. Unpublished doctoral dissertation, George Fox University, Newberg, OR.
- Kim, J., Heinemann, A. W., Bode, R. K., Sliwa, J., & King, R. B. (2000).** Spirituality, quality of life, and functional recovery after medical rehabilitation. *Rehabilitation Psychology, 45*, 365-385.
- Klaassen, D. W., & McDonald, M. J. (2002).** Quest and identity development: Re-examining pathways for existential search. *The International Journal For The Psychology of Religion, 12*, 189-200.
- Koeing, H. G., McCulloch, M. e, & Larson, D.B. (2001).** *Handbook of religion and health*. New York: Oxford.
- Leach, M. M., & Lark, R. (2004).** Does spirituality add to personality in the study of trait forgiveness? *Personality and Individual Differences, 37*, 147-156
- Levin, J.S. (1994).** *Religion in aging and health. Theoretical foundation and methodological frontiers*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Martsof, D.S. & Mickley, J.R. (1998).** The concept of spirituality in nursing theories: Differing worldviews and extent of focus. *Journal of Advanced Nursing, 27*, 294-303.
- McSherry, W, Draper, & P Kendrick, D. (2002).** The construct validity of a rating scale designed to assess spirituality and spiritual care. *International Journal of Nursing Studies 39*, 723–734
- Molavi, H. (2002).** Validity, Factor Structure and Reliability of the Farsi-version of General Health Questionnaire-28 in Iranian Students. *Pakistan Journal of Psychological Research, 17*, 3-4.
- Muldoon, M. & N. King (1995).** "Spirituality, health care, and bioethics." *J Relig Health, 34(4)*: 329-49.
- National Interfaith Coalition on Aging (1975).** *spiritual well-being: a definition*. Athens, GA: Author.
- Paloutzian, R.F., & Ellison, C.W. (1982).** Loneliness, spiritual well-being, and quality of life. In L. A. Peplau, & D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A Sourcebook for current theory, research, and therapy*. New York: Wiley Interscience.

- Pavot, W., & Diener, E. (2008).** The Satisfaction With Life Scale and the emerging construct of life satisfaction. *Journal of Positive Psychology*, 3, 137-152.
- Ross, L.(2006).** Spiritual care in nursing: An overview of the research to date. *Journal of Clinical Nursing*. 15, 852-862.
- Schuls, E. k. (2002).** *The meaning of spirituality in the lives and adaptation processes of individuals with disabilities.* Unpublished Doctoral Dissertation, Texas Woman's University, Denton, Texas.
- Sink, j.R.(1999).** *A review of subjective well-being and the influences of spirituality and religiousness.* Department of psychology, the fielding institute, santabarbara ca.

پیوست:

هر یک از جملات زیر را بدقت بخوانید و میزان موافقت یا مخالفت خود را درباره هر عبارت مطابق با مقیاس زیر مشخص کنید.

۱= کاملاً مخالفم ۲= مخالفم ۳= نظری ندارم ۴= موافقم ۵= کاملاً موافقم

وقت زیادی روی هر سؤال صرف نکنید، هیچ پاسخ صحیح، نادرست و یا سؤال فریبنده‌ای وجود ندارد. اولین پاسخی که به ذهنتان آمد احتمالاً در مورد شما صادق است. اگر برخی از سؤالات برای شما مشکل بود، لطفاً پاسخی را انتخاب کنید که بطور کلی یا در اکثر مواقع در مورد شما صادق است.

۱- به عقاید و باورهای دیگران احترام می‌گذارم.

۲- حضور خدا را همیشه احساس می‌کنم.

۳- غالباً غرق در شگفتی و زیبایی طبیعت می‌شوم.

۴- در زندگی دارای اهداف روشنی هستم.

۵- بدون هیچ انتظاری به دیگران کمک می‌کنم.

۶- طبیعت مقدس است.

۷- به آینده خوشبین هستم.

۸- با مردم مهربان هستم.

۹- عبادت کردن خدا باعث آرامش خاطر می‌شود.

۱۰- باید برای طبیعت احترام قائل شد.

۱۱- احساس می‌کنم در زندگی ام اهداف مهمی وجود دارد.

۱۲- از دیدن درد و رنج دیگران ناراحت می‌شوم.

۱۳- رابطه‌ام با خدا باعث می‌شود احساس تنهایی نکنم.

۱۴- زندگی شاد و خوشی دارم.

۱۵- به سلامتی و آسایش هم‌نوعانم توجه می‌کنم.

۱۶- در تصمیم‌گیری‌های مهم از خدا کمک می‌گیرم.

۱۷- به طبیعت عشق می‌ورزم.

۱۸- معمولاً در برابر مردم متواضع هستم.

۱۹- خدا حل‌کننده مشکلات است.

۲۰- طبیعت شگفت‌انگیز است.

۲۱- از زندگی لذت می‌برم.

- ۲۲- از انجام دادن کارهای خوب برای دیگران، احساس رضایت درونی می‌کنم.
۲۳- همیشه امیدم به خدا است.
۲۴- با تماشای طبیعت به لذت بسیار عمیقی دست پیدا می‌کنم.
۲۵- از زندگی‌ام راضی هستم.
۲۶- هر چیزی در طبیعت بخشی از یک کل یکپارچه است.
۲۷- احساس خوشبختی می‌کنم.
۲۸- به فکر منافع و مصلحت دیگران نیز هستم.
۲۹- شکرگزار نعمت‌های خدا هستم.
۳۰- نقش‌های موجود در طبیعت مرا حیرت زده می‌کند.
۳۱- احساس می‌کنم زندگی با ارزش است.
۳۲- رضایت خدا برایم خیلی مهم است.
۳۳- زیبایی‌های طبیعت را تحسین می‌کنم.
۳۴- در قبال همنوعانم احساس مسئولیت می‌کنم.
۳۵- هنگامی که مشکلی برایم پیش می‌آید به خدا پناه می‌برم.
۳۶- زندگی موفق دارم.
۳۷- دوست دارم به دیگران کمک کنم.
۳۸- مطمئنم خدا بهترین کارهای ممکن را برای من انجام می‌دهد.
۳۹- احساس تعلق به طبیعت می‌کنم.
۴۰- زندگی‌ام یک جریان رو به رشد است.

سؤالات هر یک از خرده مقیاس‌ها:

ارتباط با خدا: ۲-۹-۱۳-۱۶-۱۹-۲۳-۲۹-۳۲-۳۵-۳۸.

ارتباط با خود: ۴-۷-۱۱-۱۴-۲۱-۲۵-۲۷-۳۱-۳۶-۴۰.

ارتباط با دیگران: ۱-۵-۸-۱۲-۱۵-۱۸-۲۲-۲۸-۳۴-۳۷.

ارتباط با طبیعت: ۳-۶-۱۰-۱۷-۲۰-۲۴-۲۶-۳۰-۳۳-۳۹.